

Renata Świrgoń-Skok

Przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza : od prawa justyniańskiego do kodeksu cywiLnego

Zeszyty Prawnicze 11/1, 339-357

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RENATA ŚWIRGOŃ-SKOK

Uniwersytet Rzeszowski

PRZYJĘCIE SPADKU Z DOBRODZIEJSTWEM
INWENTARZA. OD PRAWA JUSTYNIJAŃSKIEGO
DO KODEKSU CYWILNEGO

1. W obrębie prawa prywatnego, opartego między innymi na własności prywatnej, zagadnienie kontynuacji majątku rodzinnego zajmuje wiele miejsca, tworząc trwałe konstrukcje, objęte regulacjami prawa spadkowego. Jednocześnie prawo spadkowe było zawsze wyznacznikiem majątkowych podstaw funkcjonowania rodziny, jak i poziomu materialnego całego społeczeństwa. Tak było już w społeczeństwie rzymskim, tak samo widoczne jest rosnące znaczenie prawa spadkowego we współczesnym społeczeństwie polskim, zwłaszcza po ponownym oparciu systemu społeczno-gospodarczego na własności prywatnej. Tworzy to w rezultacie interesujący krąg zagadnień, związanych z rozwojem i zmiennymi losami prawa spadkowego, zarówno w aspektach historycznych (prawa rzymskiego), jak i przemian w prawie europejskim i prawie polskim. Dotyczy to także zasad odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe, które mają romanistyczne korzenie. Ponieważ obecne obowiązujące prawo cywilne, regulując kwestie odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe, powołuje się na możliwość przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1012 k.c.), które znajduje swoje korzenie właśnie w prowadzonym przez Justyniana *beneficium inventarii*¹. Do ustawodawstwa polskie-

¹ O znaczeniu prawa justyniańskiego pisał M. KURYŁOWICZ, *Nowe problemy prawa justyniańskiego*, «Folia Societatis Lublinensis» 25/1983, s. 67 i n.

go justyniańskie dobrodziejstwo inwentarza trafiło za pośrednictwem wielkich kodyfikacji europejskich XIX wieku, które obowiązywały na terytorium Polski w okresie rozbiorów.

Z rozwiązań przyjętych w prawie rzymskim odnośnie ograniczenia odpowiedzialności za długi spadkowe, korzystają także inne współczesne ustawodawstwa (np. art. 7774 francuskiego C.C.; §1975 niemieckiego BGB).

2. W prawie rzymskim z nabyciem spadku przez powołanego spadkobiercę związana była odpowiedzialność za długi spadkowe. Spadkobierca jako następca uniwersalny spadkodawcy, odpowiadał za długi spadkowe swoim całym (połączonym) majątkiem, albowiem w wyniku nabycia spadku dochodziło do konfuzji majątku spadkodawcy z majątkiem spadkobiercy (D.50,17,62 Iulian). Taka odpowiedzialność mogła przewyższać spadek i obejmować majątek osobisty spadkobiercy. Dlatego też zaczęto chronić spadkobierców przed majątkowo niekorzystnymi skutkami dziedziczenia wprowadzając pewne korzystne zasady dotyczące odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe. Miedzy innymi spadkobiercy spadków nadmiernie zadłużonych zawierali ze znanymi sobie wierzycielami spadkowymi układy (*pactum de non petendo pro parte*) przed nabyciem spadku, na podstawie których zobowiązywali się przekazać wierzycielom spadkodawcy pewną kwotę tego co im się należało. Dopiero potem przyjmowali spadek². Poza tym spadkobiercy, którzy nabyli spadek nadmiernie zadłużony mogli uzyskać od pretora *restitutio in integrum*, czyli przywrócenia do stanu pierwotnego, o ile jednak istniała podstawa prawna do zastosowania takiego środka. Skutkiem uzyskania u pretora (namiestnika prowincji) *restitutio in integrum* było uchylene skutków dokonanej czynności prawnej zarówno w dziedzinie prawa materialnego jak i formalnego³.

² P. VOCI, *Diritto ereditario romano*, Milano 1960, s. 617.

³ Więcej na temat *restitutio in integrum*, jego podstaw prawnych, charakteru postępowania w sprawie o jego wydanie oraz skutków pisze: W. BOJARSKI, 'In integrum restitutio' w *prawie rzymskim*, «RTK» 10/1963, s. 15 i n; M. KASER, *Das*

Ponadto spadkobiercy konieczni (*heredes necessarii*) mogli skorzystać z *beneficium abstinendi*, czyli dobrodziejstwa wstrzymania się od objęcia zadłużonego spadku przyznawanego przez pretora lub namiestnika prowincji⁴. Natomiast *beneficium abstinendi* nie przysługiwało niewolnikowi ustanowionemu spadkobiercą w testamencie z równoczesnym wyzwoleniem (*servus cum libertate heres institutus*), chociaż zaliczany był on do dziedziców koniecznych. Taki *servus necessarius* mógł uzyskać jedynie *beneficium separationis bonorum* i w ten sposób ograniczyć swoją odpowiedzialność za długi spadkowe jedynie do spadku⁵. Kolejnym przywilejem, który ograniczał odpowiedzialność spadkobiercy za długi spadkowe było *beneficium legis falcidiae*. Chroniło ono spadkobierców przed nabyciem spadków nadmiernie obciążonych zapisami (legaty), wprowadzając ograniczenie wysokości legatów do trzech czwartych spadku (*quarta falcidia*). Spadkobiercy powinna pozostać jedna czwarta część czystego spadku⁶. Następnie ograniczenia wprowadzone na podstawie *lex Falcidia*

*römische Privatrecht*², I, München 1971, s. 215 i n.; TENZE, Zur 'In integrum restitutio', besonders wegen 'metus' und 'dolus', «ZSS» 94/1977, s. 101 i n.

⁴ Patrz B. BIONDI, *Istituti fondamentali di diritto ereditario romano*, Milano 1948, s. 23 i n.; C. FADDA, *Concetti fondamentali del diritto ereditario Romano*, Milano 2/1949, s. 36 i n.; G. LA PIRA, *La successione ereditaria intestata e contro il testamento in diritto romano*, Firenze 1930, s. 48 i n.; L. PIĘTAK, *Prawo spadkowe rzymskie*, Lwów 1882, s. 82 i n.; P. VOCI, *op. cit.*, s. 537 i n.

⁵ H. ANKUM, *La classicite de la separatio bonorum de l'heres necessarius en droit roman*, [w:] *Studi Grosso*, Torino 1968, s. 365 i n.; W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, [w:] *Księżdzę Pamiętkowej ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, Toruń 1997, s. 603 i n.; M. BRETONE, *Gai. 2, 187-189*, «Labeo» 4/1958, s. 301 i n.; A. GUARINO, *Gai. 2, 155 e il 'beneficium separationis' dell'heres necessarius*, «SDHI» 10/1944, s. 240 i n.; TENZE, *Il 'beneficium separationis' dell'heres necessarius*, «ZSS» 60/1940, s. 185 i n.

⁶ Na temat *lex Falcidie* uchwały zgromadzenia plebejskiego z 40 r. p.n.e., zob. H. ANKUM, *La Femme Mariée et la loi Falcidia*, «Labeo» 30/1984, s. 28 i n.; F. BONIFACIO, *In tema di 'lex Falcidia'*, «Iura» 3/1952, s. 229 i n.; G. FRANCIOSI, *'Lex Falcidia', 'SC Pegasianum' e disposizioni a scopo di culto*, [w:] *Studi Donatuti*, I, Milano 1973, s. 401 i n.; V. MANNINO, *Cervidio Scevola e l'applicazione della Falcidia ai legati fra loro connessi*, «BIDR» 84/1981, s. 125 i n.; P. DE LA ROSA DIAZ, *Algunos aspectos de la 'lex Falcidia'*, [w:] *Studios en homenaje al Prof. F. Hernandez-Tejero*, II, Madrid 1994, s. 111 i n.; P. STEIN, *'Lex Falcidia'*, «Ateneum» 65/1987, s. 453 i n.; F. SCHWARZ,

zostały przyjęte przy fideikomisach. *Senatus consulta Pegasianum* z czasów Wespazjana (73 r. n.e.) wprowadziła zmiany dotyczące fideikomisów i rozciągnęła zastosowanie kwarty falcydyjskiej także przy obciążeniu spadku fideikomisami (tzw. *quarta ex S.C. Pegasiano*). Powyższe rozwiązanie dotyczyło również *fideicommissum hereditatis*, występowała wtedy *quarta Treballiana*, którą dziedzic mógł zatrzymać nawet wówczas, gdy miało miejsce wydanie spadku jako fideikomisu uniwersalnego⁷. Z kolei rozporządzenie cesarza Antoniusa Piusa rozciągnęło zastosowanie kwarty falcydyjskiej na dziedziców beztestamentowych. A za czasów prawdopodobnie Septimusa Severa postanowienia odnośnie *lex Falcidia* rozciągnięto na *mortis causa capio* zwłaszcza na *donatio mortis causa*.

Powyższe środki ochrony spadkobierców przed nadmierną odpowiedzialnością za długi spadkowe nie zawsze jednak zabezpieczały w pełni interes majątkowy dziedziców, poza tym nosły ze sobą pewne proceduralne trudności. Dlatego, też ostatecznie kwestię ograniczenia odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe uregulował Justynian.

3. Instytucja dobrodziejstwa inwentarza została wprowadzona przez Justyniana w konstytucji z 27 listopada 531 roku (C.6,30,22), na mocy której spadkobierca, który w określonych terminach sporządził dokładny spis dóbr spadkowych, odpowiadał za długi tylko w granicach wartości spadku⁸:

Die Rechtswirkungen der 'lex Falcidia', «ZSS» 63/1943, s. 314 i n.; TENZE, *War die 'lex Falcidia' eine 'lex perfecta'*, «SDHI» 17/1951, s. 225 i n.; A. WACKE, *Die Rechtswirkungen der 'lex Falcidia'*, [w:] *Studien Kaser*, Berlin 1973, s. 209 i n.

⁷ Odnośnie do *senatus consultum Treballianum*, której przedmiotem były fideikomisy uniwersalne. Uchwała ta została wydana w roku 55 lub 56 za panowania cesarza Nerona, konsulatem wtedy pełnili Marcus Trebellius Maximus i Lucius Annaeus Seneca. F. Longschamps de Barier (F. LONGSCHAMPS DE BARIER, *O elastyczność prawa spadkowego. Fideikomisy uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim*, Warszawa 2006, s. 77 i n oraz dalsza literatura tam cytowana) podaje, że bardziej prawdopodobny jest rok 55.

⁸ H.H. ESPÍNDOLA, *Notas sobre el 'beneficium inventarii'*, «Revista se Estudios Historio-Juridicos» 7/1982, s. 21 i n.; TENZE, *Notas sobre el 'beneficium inventarii'*,

C.6,30,22pr.-1 (*Imperator Justinianus*): *Scimus iam duas esse promulgatas a nostra clementia constitutiones, unam quidem de his, qui pro hereditate sibi delata existimaverunt, aliam autem de improvisis debitis et incertu exitu per diversas species eis imposito... Ex omnibus itaque istis unam legem colligere nobis apparuit esse humanum et non solum milites adiuvare huiusmodi beneficio, sed etiam ad omnes hoc extendere, non tantum si improvisum emergerit debitum, sed etiam si onerosam quis inveniat esse quam adierit hereditatem.*

Postanowienia zawarte w tej konstytucji zostały następnie powtórzone w Instytucjach justyniańskich:

I. 2,19,6: *Sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri in quantum valere bona hereditatis contingit, ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint.*

Wyżej przedstawione fragmenty źródłowe wskazują, że Justynian udzielił dobrodziejstwa wszystkim spadkobiercom, którzy nabyli spadek obciążony długami i to nie tylko z powodu lekkomyślności. Spadkobiercy nie będą musieli prosić już o czas do zastanowienia, lecz będą mogli objąć spadek i odpowiadać za długi spadkowe tylko do takiej wysokości do jakiej sięga wartość majątku odziedziczonego.

W tekstach źródłowych odnoszących się do dobrodziejstwa inwentarza znajduje się także odniesienie do wcześniejszych przywilejów

Sekunda parte: Las acciones, „Revista se Estudios Historio-Juridicos» 8/1983, s. 13 i n.; R. REGGI, *Ricerche interno al. 'beneficium inventarii'*, Milano 1967, s. 50 i n.; G. WESENER, *Beschränkungen der Erbenhaftung im römischen Recht: 'separatio bonorum' und 'beneficium inventarii'*, [w:] *'Ars boni et aequi'*, *Festschrift für W. Waldstein zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 1993, s. 410 i n.

ograniczających odpowiedzialność za długi spadkowe, nadanych niektórym kategoriom spadkobierców przez cesarzy Hadriana i Gordiana. Justynian widzi w tych przywilejach korzenie swojego *beneficium inventarii*:

I. 2,19,6: *Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit....*

W przytoczonym tekście Justynian podaje, że od cesarza Hadriana także spadkobierca pełnoletni powyżej 25 roku życia, który po nabyciu spadku dowiedział się o istnieniu długu, który nie był mu znany w chwili objęcia spadku będzie mógł prosić pretora o udzielenie *restitutio in integrum*:

C.6,30,22 pr. (*Imperator Justinianus*): *Sed etiam veterem constitutionem non ignoramus, quam divus Gordianus ad Platonem scripsit de militibus, qui per ignorantiam hereditatem adierint, quatenus pro his tantummodo rebus convenientur, quas in hereditate defuncti invenerint, ipsorum autem bona a creditoribus hereditariis non inquietentur: cuius sensus ad unam praefatarum constitutionum a nobis redactus est. Arma etenim magis quam iura scire milites sacratissimus legislator existimavi.*

Zaś od czasów cesarza Gordiana z takiego przywileju będą mogli skorzystać żołnierze. Gordian przyznając żołnierzom możliwość skorzystania z *restitutio in integrum* chronił ich przed nadmierną odpowiedzialnością za długi spadkowe, jeżeli przez niezajomość nabyli spadek⁹.

W prawie justyniańskim *beneficium inventarii* przysługiwało wszystkim spadkobiercom, którzy nie skorzystali z wcześniejszych

⁹ Zob. jeszcze G. 2,163; *Frag. August.* 28-33; I. 2,19,6; C. 6,30,19; C. 6,30,22,15 Justynian; Theoph., *Inst.* 2,19,6; patrz także R.REGGI, *op. cit.*, s. 29 i n.

rozwiązań i nie poprosili o czas do zastanowienia się, bez względu na to czy byli powołani do dziedziczenia na podstawie testamentu czy ustawy, czy byli powołanymi do całości czy też tylko do części spadku (C.6,30,22,1a i 2). Spadkobierca, który chciał skorzystać z *beneficium inventarii* powinien w przypisanych prawem terminach rozpocząć spisywanie odziedziczonego majątku (C.6,30,22,2) i przeprowadzić go w obecności specjalnego urzędnika¹⁰. Spisany inwentarz powinien zostać przedstawiony na piśmie w terminie albo trzech miesięcy, tj. 30 dni, w ciągu których należało zacząć spisywać odziedziczony majątek (C.6,30,22,2)¹¹ plus 60 dni potrzebnych na jego ukończenie (C.6,30,22,2a) albo jednego roku, w przypadku wystąpienia przesłanek opisanych w C.6,30,22,3¹². Z tym, że termin trzymiesięczny jest terminem właściwym do sporządzenia spisu inwentarza będącego podstawą ograniczenia odpowiedzialności dziedzica za długi spadkowe, natomiast okres roczny na zinwentaryzowanie odziedziczonego majątku jest szczególnym terminem, który może być zastosowany tylko w sytuacjach przewidzianych w rozporządzeniu.

Zatem warunkiem koniecznym do tego, żeby ograniczyć swoją odpowiedzialność za długi spadkowe w drodze dobrodziejstwa inwentarza było nabycie spadku przez powołanego spadkobiercę. Jeśli chodzi o spadkobierców koniecznych (*heredes necessarii*) to nabywali oni spadek *ipso iure*, czyli w momencie powołania, bez żadnego aktu z ich strony. Spadek przechodził na nich nawet bez ich wiedzy czy wręcz wbrew ich woli. Natomiast do nabycia spadku przez spadkobierców postronnych (*heredes extranei*) konieczne było dokonanie *aditio hereditatis*, czyli aktu prawnego, przez który spadkobiercy postronni

¹⁰ *Tabularius* był to w prawie justyniańskim urzędnik archiwalny lub spisowy, który mógł sporządzać dokumenty, w tym prawnicze. Jego obecność była także potrzebna przy sporządzaniu inwentarza spadku, koniecznego dla ograniczenia odpowiedzialności za długi spadkowe.

¹¹ Termin 30 dniowy liczony był od dnia otwarcia lub powiadomienia o otwarciu testamentu, albo powołania do spadku na mocy ustawy lub też powzięciu wiadomości o powołaniu do spadkobrania beztestamentowego.

¹² Termin mógł zostać wydłużony jeśli spadkobierca nie mieszkał w miejscu gdzie znajdowały się rzeczy spadkowe lub większa ich część.

nabywali spadek. Wydaje się, że do przyjęcia spadku wystarczało zwykle faktyczne zachowanie się jako dziedzica, czyli *pro herede gestio* lub nieformalne oświadczenie woli o przyjęciu spadku. Zajmowanie się spadkiem w charakterze spadkobiercy było nieformalnym zachowaniem się dziedzica, z którego wynikała wola przyjęcia spadku¹³. W prawie justyniańskim samo zwrócenie się o *tempus deliberandi* traktowane było jako rozpoczęcie procedury nabycia spadku przez powołanego spadkobiercę.

Spadkobiercy, którzy nie zastosowali się do wyżej przedstawionych wymogów prawnych nie będą mogli korzystać z ograniczenia odpowiedzialności za długi spadkowe, jakie dawało właśnie *beneficium inventarii* (C.6,30,22,12). Natomiast spadkobiercy, którzy zinwentaryzowali majątek spadkowy zgodnie z wyżej przedstawionymi wymogami ponosili odpowiedzialność za długi spadkowe tylko do wartości majątku zinwentaryzowanego.

W literaturze tematu¹⁴ istnieją wątpliwości, czy spadkobierca będzie ponosił odpowiedzialność wobec wierzycieli spadkowych przedmiotami spadkowymi (*cum viribus hereditatis*), czy też obliczeniowo do wysokości spadku (*pro viribus hereditatis*).¹⁵ Za przyjęciem pierwszej z tych hipotez (*cum viribus hereditatis*) za słuszną opowiadali się m.in. Bonfante¹⁶, Fadda¹⁷ oraz M. Kaser¹⁸ i R. Reggi¹⁹. Z kolei za drugą z nich mówiącą o odpowiedzialności *pro viribus hereditatis* byli

¹³ Szerzej na temat *pro herede gestio* zob. C. BEDUSCHI, *op. cit.*, s. 167 i n.; P.VOCI, *op. cit.*, 547 i n.

¹⁴ Szerzej na temat dyskusji jaka panowała na temat granic odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe w przypadku przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza pisał R. REGGI, *op. cit.*, s. 98 i n.

¹⁵ Określenia *cum viribus hereditatis* oraz *pro viribus hereditatis* nie są oryginalnymi źródłowymi nazwami rzymskimi. Znaczeniowo jednak odpowiadają one prawu rzymskiemu i są stosowane w słownictwie prawniczym.

¹⁶ P. BONFANTE, *op. cit.*, s. 398.

¹⁷ C. FADDA, *Concetti*, cit., s. 414 i n.

¹⁸ M. KASER, *Das Römische Privatrecht*², II, München 1975, s. 382.

¹⁹ R. REGGI, *op. cit.*, s. 98.

na przykład B. Biondi²⁰ oraz P. Voci²¹. Wydaje się, że bardziej logiczne argumenty przemawiają za przyjęciem pierwszej z hipotez. Spadkobierca, który przyjął spadek z *beneficium inventarii* ponosił odpowiedzialność tylko w oparciu o przedmioty spadkowe (*cum viribus hereditatis*). Zakres jego odpowiedzialności nie przewyższał rzeczy, które stanowiły spadek i zostały objęte inwentarzem. Taka odpowiedzialność za długi spadkowe nie obejmowała jego osobistego majątku. Wydaje się, że taki był właśnie cel wprowadzenia instytucji dobrodziejstwa inwentarza przez Justyniana.

Natomiast w przypadku przyjęcia za bardziej prawdopodobną hipotezę drugą, według której spadkobierca odpowiadał obliczeniowo do wysokości spadku (*pro viribus hereditatis*) mogło to prowadzić do zwiększenia odpowiedzialności dziedzica poza majątek odziedziczony. Wówczas bowiem dziedzic mógł być zmuszony zaspokoić wierzycieli spadkowych aż do obliczeniowej wartości dóbr spadkowych. Taka rachunkowa wartość spadku mogła przewyższać jego wartość rzeczywistą i w konsekwencji prowadzić do rozciągnięcia odpowiedzialności dziedzica na jego osobisty majątek. Wydaje się, że tak określone granice odpowiedzialności spadkobiercy nie były celem konstytucji Justyniana.

4. Następnie instytucja dobrodziejstwa inwentarza została przejęta przez wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku²². Według austriackiego kodeksu cywilnego²³ dziedzic po przyjęciu spadku przedstawia co do niego spadkodawcę (§ 547), przyjmuje wszystkie zobowiązania majątkowe jakie ciążyły na spadkodawcy, z wyjątkiem kar pieniężnych za-

²⁰ B. BIONDI, *op. cit.*, s. 356 i n.

²¹ P. VOCI, *op. cit.*, s. 618.

²² K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 120 i n; TEJZE, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 20 i n; W. WOŁODKIEWICZ, *Uwagi o roli prawa rzymskiego w pracach nad Code Civil des Français*, «CPH» 57.2/2005, s. 43 i n.

²³ *Kodeks Cywilny austriacki z roku 1811 obowiązujący w Małopolsce i na Śląsku Cieszyńskim w tłumaczeniu S. WRÓBLEWSKIEGO wraz z ustawami uzupełniającymi*, oprac. A. RADZISZEWSKI, Lwów 1938, s. 266 i n.

grożonych przez ustawę, jeśli nie nastąpiło jeszcze zasądzenie osoby spadkodawcy (§ 548). Spadkobierca składając wyraźne oświadczenie woli o przyjęciu spadku (§ 799) musi zaznaczyć, czy przyjmuje spadek bezwarunkowo, czy też z zastrzeżeniem prawnego dobrodziejstwa inwentarza (§800). Jeżeli nastąpiło przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza to zgodnie z § 802 kodeksu sąd powinien natychmiast spisać inwentarz na koszt masy spadkowej. Wówczas spadkobierca ponosi odpowiedzialność za zobowiązania względem wierzycieli spadkowych i legatariuszy, tylko do wysokości pozostawionej przez spadkodawcę spuścizny. Może także z masy spadkowej potrącić swoje osobiste wierzytelności jakie posiadał względem osoby zmarłego, o ile nie wynikają one z prawa spadkowego. Wedle ówczesnie panujących poglądów spadkobierca odpowiada (odpowiedzialność osobista nie rzeczowa) wobec wierzycieli spadkowych i legatariuszy tylko do wartości spuścizny ustalonej w inwentarzu, czyli do wartości spadku z chwili śmierci spadkodawcy (*pro viribus*)²⁴.

Ponadto wedle austriackiego kodeksu cywilnego nie można było zakazać spadkobiercy przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza, nawet umowy spadkowe między małżonkami nie mogły zawierać takiego zastrzeżenia (§ 803). Także osoba uprawniona do zachowku może przyjąć go z dobrodziejstwem inwentarza (§ 804). Z tym że spadkobierca, który przyjął spadek bezwarunkowo nie może później zmienić swojego oświadczenia i nabyć spadek z dobrodziejstwem inwentarza (§ 806). W przypadku zaś złożenia oświadczenia o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza prawo przewidywało możliwość zmiany na bezwarunkowe przyjęcie spadku. W przypadku występowania współdziedziców, jeżeli nawet tylko jeden z nich przyjął spadek z dobrodziejstwem to skutki jego oświadczenia rozciągają się na pozostałych współdziedziców (§807). Natomiast opiekunowie i kuratorowie osób nie posiadających pełnej zdolności do czynności prawnych, bez zgody sądu nie mogą bezwarunkowo przyjąć spadku ani

²⁴ Więcej na temat zasad regulujących odpowiedzialność spadkobiercy, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza zob. S. WRÓBLEWSKI, *Komentarz do § § 531-824 Austriackiego Kodeksu Cywilnego (prawo spadkowe)*, Kraków 1904, s. 772 i n.; F. ZOLL, *Prawo cywilne, IV: Prawo familijne i spadkowe*, Poznań 1933, s. 295 i n.

go odrzucić, mogą jedynie przyjąć do z dobrodziejstwem inwentarza (§§ 233 i 806). Podobnie zarządca masy konkursowej może przyjąć spadek wyłącznie z dobrodziejstwem inwentarza.

Także według postanowień zawartych w niemieckim kodeksie cywilnym (BGB) spadkodawca po przyjęciu spadku odpowiadał za zobowiązania spadkowe, do których zaliczano tak długi spadkodawcy jak i zobowiązania ciężące na spadkobiercy, w szczególności co do zobowiązań z tytułu zachowku, zapisów i zleceń, koszty pogrzebu, kurateli spadku lub innych zarządzeń tymczasowych związanych z zabezpieczeniem spadku (§1967)²⁵.

Spadkobierca ponosił odpowiedzialność za zobowiązania spadkowe albo w sposób nieograniczony, albo ograniczony poprzez sporządzenie inwentarza. Albowiem § 1993 przewidywał możliwość przedłożenia przez spadkobiercę spisu spadku (inwentarza rzeczy spadkowych) i złożenia go sądowi spadkowemu. Na wniosek wierzyciela spadkowego, który powinien uprawdopodobnić istnienie swojej wierzytelności, sąd spadkowy powinien wyznaczyć spadkobiercy czasokres do sporządzenia inwentarza (§1994). Czasokres inwentarza może wynosić co najmniej 1 miesiąc nie więcej niż 3 miesiące licząc od dnia doręczenia uchwały wyznaczającej czasokres. Jeżeli został on wyznaczony jeszcze przed przyjęciem spadku, jego bieg rozpoczyna się dopiero od złożenia oświadczenia o nabyciu spadku. Również sąd spadkowy może przedłużyć czasokres na wniosek spadkobiercy (§1995). Po upływie tego okresu jeśli spadkobierca nie przedstawi sporządzonego inwentarza, będzie ponosił nieograniczoną odpowiedzialność za długi spadkowe (§1994). Jeżeli to siła wyższa przeszkodzi spadkobiercy w sporządzeniu inwentarza to na jego usprawiedliwiony wniosek złożony w okresie 2 tygodni od ustania przeszkody sąd wyznaczy nowy czas na sporządzenie inwentarza. Tak samo jeżeli dziedzic bez swej winy nie wiedział o doręczeniu mu uchwały o wyznaczeniu czasokresu (§1996). Wyznaczenie czasokresu inwentarzowego traci swoją moc

²⁵ *Kodeks Cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa-Poznań 1928, s. 376 i n.; patrz także W. LISOWSKI, *Kodeks Cywilny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1933, s. 873 i n.

jeśli zostanie wprowadzony zarząd spadku lub zostanie otwarte postępowanie upadłościowe co do spadku (§2000).

W sporządzonym inwentarzu zgodnie z § 2001 powinny być podane wyczerpująco przedmioty spadkowe istniejące w chwili otwarcia spadku i wszystkie zobowiązania spadku. Należy go sporządzić przy obecności właściwych władz (sądy grodzkie) lub urzędników (sekretarze sądowi lub komornicy), a także notariusza (§ 2002). Koszta sporządzenia inwentarza obciążają spadek. Tak sporządzony inwentarz spadkobierca powinien wręczyć sądowi spadkowemu, chyba że zgodnie z § 2003 złożył wniosek aby to sąd spadkowy sporządził inwentarz.

Jeżeli inwentarz sporządzono na czas to zgodnie z § 2009 istniało domniemanie zupełności inwentarza, czyli że w czasie otwarcia spadku, oprócz tych uwzględnionych w spisie nie istniały żadne inne przedmioty spadkowe. Powyższe domniemanie prawne odnosi się do spadkobiercy i wierzycieli spadkowych. Poza tym istniała jawność inwentarza, czyli sąd powinien zezwolić na wzgląd do inwentarza każdemu, kto ma w tym interes prawny.

Jeżeli spadkobierca rozmyślnie sporządził inwentarz tak, że jest on niezupełny albo został sporządzony w zamiarze pokrzywdzenia wierzycieli spadkowych poprzez wciąganie do spisu nieistniejących zobowiązań spadkowych, to wówczas odpowiada za zobowiązania spadkowe bez ograniczenia (§2005). Wierzyciele spadkowi mogą żądać od spadkobiercy złożenia przed sądem przysięgi, że sporządzając inwentarz zachował należytą staranność (§ 2006). Odmowa złożenia przysięgi skutkuje pełną odpowiedzialnością spadkobierców wobec tych wierzycieli, którzy wnioskowali o złożenie takiej przysięgi.

Również Kodeks Napoleona²⁶ przewidywał przyjęcie przez spadkobiercę spadku albo w sposób prosty albo z dobrodziejstwem inwentarza (art. 774). Jeżeli spadkobierca chciałby przyjąć spadek z dobrodziejstwem inwentarza powinien złożyć oświadczenie w kancelarii trybunału cywilnego pierwszej instancji, w okręgu którego spa-

²⁶ Na temat wpływów Code Civil na ziemiach polskich zob. S. GRODZISKI, *Wpływy Code Civil oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część I)*, «CPH» 57.2/2005, s. 61 i n.; D. MALEC, *Wpływy Code Civil oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich (część II)*, «CPH» 57.2/2005, s. 69 i n.

dek się otworzył i powinno takie oświadczenie zostać wpisane do księgi przeznaczonej do przyjmowania aktów zrzeczenia się (art. 793). Następnie powinno nastąpić rzetelne i dokładne sporządzenie inwentarza majątku spadkowego, w okresie trzech miesięcy licząc od dnia otwarcia spadku zgodnie z art. 795. Ponadto artykuł ten zawiera postanowienia o czasie do namysłu co do przyjęcia lub zrzeczenia się spadku, który przysługuje spadkobiercy. Okres ten wynosi 40 dni i liczony jest od dnia upływu 3 miesięcy wyznaczonych na sporządzenie inwentarza lub od dnia zakończenia spisywania inwentarza, jeśli inwentaryzacje zakończono przed upływem tego trzy miesięcznego terminu. W tym okresie nie można go zmusić do złożenia jakiegось oświadczenia woli ani uzyskać zasądzenie wobec jego osoby (art. 796 i 7)²⁷.

Spadkobierca, który sporządził inwentarz odziedziczonego majątku odpowiada za długi spadkowe tylko do wysokości wartości majątku, jaki otrzymał w spadku. Poza tym może pozostawić cały odziedziczony majątek wierzycielom spadkowym i legatariuszom (art. 802 § 1). Ponadto nie dochodzi do połączenia jego osobistego majątku ze spadkiem i wreszcie może także żądać zaspokojenia swoich wierzytelności jakie miał wobec spadkodawcy (art. 802 § 2) oraz potrącenia kosztów inwentarza, które stanowią ciężary spadku (art. 810). Jednakże jeśliby okazał się winnym świadomego zatajenia lub zaniedbania przy podawaniu przedmiotów do zinwentaryzowania to wówczas zgodnie z postanowieniami art. 801 traci prawo skorzystania z dobrodziejstwem inwentarza.

5. W ustawodawstwie polskim dobrodziejstwo inwentarza znalazło się właśnie za pośrednictwem wielkich kodyfikacji europejskich, które obowiązywały na terytorium Polski w okresie zaborów, jak i po odzyskaniu niepodległości. Prace nad kodyfikacją prawa spadkowego w okresie międzywojennym rozpoczęto bardzo późno, bo dopiero w 1926 roku pod przewodnictwem H. Konica, wykładowcy Uniwer-

²⁷ *Kodeks Napoleona, Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych*, oprac. A. MACZYŃSKI, Warszawa 2008, s. 62 i n.; *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, Warszawa 1916, s. 253 i n.

sytetu Warszawskiego. Do wybuchu II wojny światowej nie przedstawiono jednak jednolitego projektu prawa spadkowego a prace ograniczały się jedynie do dyskusji nad jego podstawowymi założeniami. Między innymi na III Zjeździe Prawników w 1936 roku dyskutowano nad odpowiedzialnością spadkobiercy za długi spadkowe. W praktyce w okresie międzywojennym stosowano przepisy porobiorowe, z pewnymi niewielkimi zamianami, jak zakaz dzielenia gospodarstw rolnych, czy w kwestii ujednoczenia zasad sporządzania testamentów wojskowych²⁸.

Także prawo spadkowe zunifikowane w 1946 roku²⁹ przewidywało ograniczenie odpowiedzialności za długi spadkowe w drodze dobrodziejstwem inwentarza. W myśl art. 35 oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku może być złożone tylko w ciągu 6 miesięcy, licząc od chwili, kiedy spadkobierca dowiedział się o powołaniu do spadku. Jeżeli spadkobierca w tym terminie nie złożył żadnego oświadczenia prawo przyjmowało, iż przyjął on spadek wprost. Z jednym wyjątkiem, bowiem jeżeli spadkobierca w chwili rozpoczęcia lub zakończenia biegu tego 6 miesięcznego terminu nie miał pełnej zdolności do działań prawnych uważano, że pomimo braku oświadczenia z jego strony nabywa spadek z dobrodziejstwem inwentarza (art.37). Również w przypadku osób prawnych nie złożenie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku równoznaczne jest z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 38), podobnie też w przypadku gminy i skarbu państwa (art. 39). W przypadku współdziedziczenia, jeśli jeden z powołanych spadkobierców złoży oświadczenie o przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza rozciąga się ono także na pozostałych powołanych do spadkobrania, chyba że złożyli oni oświadczenia o przyjęciu spadku wprost lub go odrzucili (art.42). Spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, odpowiada za długi spadkowe tylko do wysokości wartości stanu czynnego spadku, ustalonego w spisie inwentarza (art. 49 § 2). Jednakże spadkobierca,

²⁸ Zob. S. PŁAZA, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, I, Kraków 1997, s. 141 i n.

²⁹ *Dekret z dnia 8 października 1946 roku, Prawo spadkowe*, Dz.U. Nr 60, poz. 328.

który podstępnie usunął lub zataił przedmioty spadkowe albo nie podał ich do spisu inwentarza, czy też podał nieistniejące długi, odpowiada za długi spadkowe bez ograniczenia (art.50).

Szczegółowy tryb przeprowadzania spisu inwentarza regulował z kolei dekret o postępowaniu spadkowym³⁰. Zgodnie z art. 24 na wniosek spadkobiercy, wykonawcy testamentu oraz wierzyciela mającego dowód istnienia swojej wierzytelności albo Prokuratora Generalnego lub organów podatkowych, sąd wydaje postanowienie w przedmiocie sporządzenia spisu inwentarza. Jeśli taki wniosek złożył wierzyciel spadkowy sąd przed wydaniem postanowienia powinien wysłuchać spadkobiercę (art. 25). O terminie spisu inwentarza należy powiadomić wnioskodawcę, spadkobiercę i wykonawcę testamentu (art. 26). Do spisu należało włączyć cały odziedziczony majątek z oznaczeniem wartości każdego przedmiotu oraz długi spadkowe (art. 27). Jeśliby później ujawniono jakiś majątek lub rzeczy nie objęte spisem należy sporządzony inwentarz uzupełnić (art. 30).

Następnie zagadnieniem odpowiedzialności za długi spadkowe zajęto się przy opracowywaniu projektu kodeksu cywilnego, redagując postanowienia dotyczące prawa spadkowego. Początkowo oparto te zasady na ograniczonej odpowiedzialności spadkobiercy (1951 rok), z tym że w toku dyskusji nad projektem prawa spadkowego w 1954 zmieniono je i powrócono do założeń zwartych w dekrete o prawie spadkowym z 1946 roku. W kodeksie cywilnym uchwalonym przez Sejm 23 kwietnia 1964 postanowienia odnośnie dobrodziejstwa inwentarza znalazły się w artykułach 1015 i 16; 1023; 1031 i 1033³¹.

Również w polskim prawie cywilnym wejście w ogół praw i obowiązków majątkowych spadkodawcy przez spadkobiercę powoduje powstanie odpowiedzialności za zobowiązania, których podmiotem był zmarły. Ponadto z otwarciem spadku mogą być związane jeszcze inne

³⁰ *Dekret z dnia 8 listopada 1946 roku, O postępowaniu spadkowym*, Dz.U. Nr 63, poz. 346/46.

³¹ Szerzej na temat dyskusji w sprawie kształtowania się zasad odpowiedzialności za długi spadkowe patrz K. PRZYBYŁOWSKI, *Ukształtowanie zasad dotyczących odpowiedzialności za długi spadkowe w polskim prawie cywilnym*, «Studia Cywilistyczne» 13-14/1969, s. 239 i n.

długi spadkowe. Zakres odpowiedzialności spadkobiercy za długi spadkowe został w polskim prawie cywilnym ukształtowany między innymi w zależności od treści oświadczenia złożonego o przyjęciu spadku³².

Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone przez spadkobiercę w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swego powołania. Brak takiego oświadczenia jednoznaczny jest z prostym przyjęciem spadku (art. 1015). Jednakże gdy spadkobiercą jest osoba nie mająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza. Ponadto zgodnie z art. 1016, jeżeli jeden ze spadkobierców przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, uważa się, że także spadkobiercy, którzy nie złożyli żadnego oświadczenia woli, przyjęli spadek z *beneficium inventarii*³³. Podobnie w przypadku Skarbu Państwa i gminy nie muszą oni składać żadnego oświadczenia o przyjęciu spadku, a spadek przyjmują z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1023§2)³⁴.

³² Więcej na temat zasad odpowiedzialności spadkobierców za długi spadkowe zob. J.S. PIĄTOWSKI, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 174 i n; E. SKOWROŃSKA-BOCIAN, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2010, s. 133 i n; TEJŻE, *Odpowiedzialność spadkobierców za długi spadkowe*, Warszawa 1981; J. STOBIEŃ, *Spadek jako przedmiot realizacji odpowiedzialności za dług spadkowy*, «NP» 38.3-4/1982, s. 28 i n.

³³ Jeżeli przed upływem terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku spadkobierca zmarł nie złożywszy takiego oświadczenia, może być ono złożone przez jego spadkobierców. Termin do złożenia tego oświadczenia nie może się skończyć wcześniej aniżeli termin do złożenia oświadczenia co do spadku po zmarłym spadkobiercy (art. 1017). Ponadto takiego świadczenia nie można złożyć z zastrzeżeniem warunku lub terminu oraz nie może być przez spadkobiercę odwołane (art. 1018 § 1 i 2). Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku składa się przed sądem lub przed notariuszem. Można je złożyć ustnie lub na piśmie z podpisem urzędowo poświadczonym. Pełnomocnictwo do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku powinno być pisemne z podpisem urzędowo poświadczonym.

³⁴ Zob. także J.S. PIĄTOWSKI, *System prawa cywilnego, IV: Prawo spadkowe*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 291 i n; E. SKOWROŃSKA-BOCIAN, *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga czwarta, Spadki*, Warszawa 2003, s. 217 i n.

Spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza ponosi odpowiedzialność za długi spadkowe tylko do wartości ustalonego w inwentarzu stanu czynnego spadku, czyli wartości należących do majątku spadkowego aktywów (art.1031§2). Powyższe ograniczenie odpowiedzialności odpada jednak, jeżeli spadkobierca podstępnie nie podał do inwentarza przedmiotów należących do spadku albo podał do inwentarza nieistniejące długi. Spis inwentarza prowadzony jest albo na wniosek (spadkobiercy, uprawnionego do zachowku, zapisobiercy, wykonawcy testamentu lub wierzyciela spadkowego oraz właściwego urzędu skarbowego) albo z urzędu (kiedy spadkobiercy złożył oświadczenie o przyjęciu spadku z *beneficium inventarii* a inwentarz nie był wcześniej sporządzony lub gdy ustanowiono kuratora spadku)³⁵.

Spadkobierca, który skorzystał z *beneficium inventarii* może powoływać się na ograniczenie swojej odpowiedzialności za długi spadkowe tak w toku postępowania rozpoznawczego jak i egzekucyjnego. Odpowiedzialność spadkobiercy ograniczona *pro viribus hereditatis* może rodzić pewne trudności przy jej realizacji, zwłaszcza jeśli dziedzic spłacił część długów nie wiedząc o istnieniu innych lub też spłacił tylko niektóre długi wiedząc, że istnieją jeszcze inne. I tak zgodnie z postanowieniami zawartymi w art. 1032 spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, i spłacił niektóre długi spadkowe nie wiedząc o istnieniu innych długów, ponosi odpowiedzialność za nie spłacone długi tylko do wysokości różnicy między wartością ustalonego w inwentarzu stanu czynnego spadku a wartością świadczeń spełnionych na zaspokojenie długów, które spłacił. Natomiast, jeżeli wiedziałby o istnieniu innych długów spadkowych a ich nie spłacił, to wówczas ponosi on odpowiedzialność za te długi ponad wartość stanu czynnego spadku, jednakże tylko do takiej wysokości, w jakiej byłby obowiązany je zaspokoić, gdyby spłacał należycie wszystkie długi spadkowe. Ponadto odpowiedzialność spadkobiercy z tytułu zapisów

³⁵ Szczegółowe zasady sporządzania inwentarza zostały zawarte w *rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 1.10.1991 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania przy zabezpieczeniu spadku i sporządzaniu spisu inwentarza* Dz.U. Nr 92, poz. 411; zob. art. 644 i 666 kodeksu postępowania cywilnego.

i poleceń ogranicza się zawsze do wartości stanu czynnego spadku (art. 1033)³⁶.

6. Zatem krótko podsumowując zagadnienie związane z dobrodziejstwem inwentarza można stwierdzić, że justyniański model tego rodzaju odpowiedzialności za długi spadkowe znalazł trwałe miejsce w późniejszej nauce prawa prywatnego i uzyskał potwierdzenie w nowożytnych kodyfikacjach prawa. Do ustawodawstwa polskiego trafił on za pośrednictwem wielkich kodyfikacji cywilnych obowiązujących na terytorium Polski w okresie zaborów oraz po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. Również zunifikowane i skodyfikowane polskie prawo spadkowe po drugiej wojnie światowej przewidywało obok prostego przyjęcia spadku nabycie spadku z *beneficium inventarii*.

Warto też zauważyć, że rzymskie *beneficium inventarii* powstało w wyniku nowoczesnych reform Justyniana, jakie przeprowadził on m.in. w obszarze prawa spadkowego. Okazały się one tak trafne, że omówione tu *beneficium inventarii* jest przykładem rzymskiego rozwiązania, które przekroczyło barierę wieków i stało się podstawą nowożytnych uregulowań w europejskich systemach prawa spadkowego.

ACCEPTING INHERITANCE WITH THE BENEFIT OF THE INVENTORY. FROM JUSTINIAN LAW TO THE CIVIL CODE

Summary

The Justinian model, limiting the heir's liability for inherited debt by means of benefit of the inventory, found a lasting place in the later private jurisprudence and received confirmation in the modern age codification of the civil law (ABGB, Napoleonic Code, BGB). Created in the Justinian code, *beneficium inventarii* was also adopted in the Polish succession law.

³⁶ Na temat zasad odpowiedzialności spadkobiercy za zachowek zob. E. SKOWROŃSKA, *Odpowiedzialność spadkobierców za zachowek w polskim prawie spadkowym*, «NP» 37.1/1981, s. 3 i n.; A. SZPUNAR, *Zachowek w polskim prawie spadkowym*, «PiP» 3.8/1948, s. 51 i n.

It found its way to Polish legislation by way of the “great civil codes” in force in the territory of Poland in the time of partitions and after the country regained independence in 1918. Similarly, the unified and codified succession laws of Poland after World War II stipulated, beside the simple inheritance acceptance, also the acquisition of inheritance with *beneficium inventarii*. Other contemporary systems of legislation also apply the solutions adopted in the Roman law with regard to limiting the liability for inherited debt, e.g. Art. 7774 of French CC; § 1975 of German BGB.

Both in Justinian’s legislation and in Polish laws acceptance of inheritance with the benefit of the inventory was an exception to the general rule which stipulated that the heir had unlimited liability for inherited debt. Receiving inheritance with *beneficium inventarii* limited the heir’s liabilities for the inherited debt in accordance with the property inventory. But in Justinian’s law the heir’s liability was based only on the inherited assets (*cum viribus hereditatis*) while in Polish legislation it resulted from the active value of the legacy (*pro viribus hereditatis*).